

ՆՈՐԱ ԱՐԻՍՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԻՐԻԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԻ ՄԱՍՈՒԸ

Համիդյան շրջանում մամուլի հանդեպ որդեգրած անհանդուրժողականությունը, ինչպես նաև երիտթուրքերի կողմից սահմանված խիստ գրաքննությունը և իշխանության ճնշումները պատճառ դարձան, որպեսզի սիրիացի արաբ հայտնի թղթակիցները հալածանքի ենթարկվեն ու ստիպված երկրից հեռանան՝ օտար ափերում հիմնելով մամուլ: Այսպիսի պայմաններում է ծնունդ ստել սիրիական սփյուռքի մամուլը Եվրոպայի և Լատինական Ամերիկայի երկրներում¹:

Սփյուռքում սիրիացի արաբ մտավորականները հնարավորություն ունեին ազատորեն արտահայտել իրենց մտքերը և ազգային պահանջներ երկաթալարով: Սիրիական սփյուռքի մամուլը քաղաքական, անտեսական և գրական ուղղվածություն ուներ: Մրանք քաջառապես ազատ ոճի, ազգային գաղափարներ արտահայտող թերթեր էին, որոնք իրենց էջերում մեծ տեղ էին հատկացնում սիրիական լուրերին: Ուշագրավ է, որ թերթերի տեղեկատվությունը ստացվում էր նաև Կ. Պոլսից և այլ օտար աղբյուրներից: Սիրիական սփյուռքի մամուլը թերի է ուսումնասիրված, բացառությամբ որոշ սիրիացի մտավորականների կողմից Սիրիա ուղարկված ժողովածուներից, որոնց միջոցով փորձ է արվել ամբողջացնելու սիրիական թերթերի ընդհանուր պատկերը:

Մեր ուսումնասիրության առարկան հատկապես այն թերթերն են, որոնք անդրադարձել են հայկական թեմաներին: Դրանք քաղաքական ուղղվածության տասներեք թերթեր են, որոնցից հարկ է նշել «Ալ Բասիրը» («Պայծառատես», խմբագիր՝ Յուսեֆ Բախտս), «Ալ Սիքրաան» («Հնչակ»՝ Սադիկ Լաքաթի), «Ալ ԱՖշարը» («Մտքեր»՝ Սաիդ Աբու Ժամրա), «Ալ Քալամ ալ Հադիդին» («Երկաթե գրիչ»՝ Ժորժ Հադդադ), «Ալ Մուստաքբալը» («Ապագա»՝ Հաքի ալ Ադլմ) և այլն: Դրանցում զետեղված են հոդվածներ հայոց ցեղասպանության մասին, որոնցից ստորև բերվում են որոշ մեջբերումներ:

1881թ. Փարիզում լույս տեսնող «Ալ Բասիր» շաբաթաթերթը անդրադարձել է միջազգային դիվանագիտության մեջ հայկական հարցի լուսարանմա-

նը²: Ուշագրավ է, որ սուլթան Արդուլ Համիդը թերթի հրատարակիչ Խալիլ Ղաննեմին պարզևատրել է Օսմանյան կայսրության շքանշանով ու դրամով, սակայն վերջինս մերժել է ստանալ այն: Այդ, ինչպես նաև թերթերում հայկական թեմաների և համիդյան քաղաքականության դեմ Ղաննեմի կողմից հրապարակված հոդվածների պատճառով սուլթան Արդուլ Համիդը Փարիզում դատ է բացել նրա դեմ, սակայն Ղաննեմին հաջողվել է շահել այն³: Ցավոք, Ղաննեմի ազգամպաստ թերթը կարճ կյանք ունեցավ. Օսմանյան իշխանությունները արգելեցին թերթը հայրենիքում տարածել:

Սիրիացի մի շարք հայտնի թղթակիցներ և մտավորականներ կարողացան իրենց ձայնը տեղ հասցնել նույնիսկ Բարզիլիայից: 1913թ. Սան Պաուլոյում հայտնի թղթակից Ժորժ Հադդադը սկսեց հրատարակել «Ալ Զալամ ալ Հադիդին», որը բացահայտում էր ազգային վաքրամասնությունների (արաբներ, հայեր, քրդեր) նկատմամբ թուրքերի ոչ նպաստավոր քաղաքականությունը: «Խմբագրության գրասեղան» հաստատուն խորագրի ներքո Ժորժ Հադդադը Սիրիայի մասին քննադատական վերլուծական հոդվածներով էր հանդես գալիս, ուր հաճախ անդրադարձել է հայերի վիճակին⁴: 54-րդ համարում (03.08.1915) «Հայերի ջարդերը» վերնագրով զգայացունց հոդվածում գրում է. «Ասում ենք, որ պատմության մեջ այսպիսի արհավիրքների միակ պատճառը հետամնացությունն է, հիմարությունը և կրոնական խտրականությունը: Եվ այսպիսի ջարդերը, որոնց մասին կարդալու եք հիմա, մարմինները սարսռում է և ցավից մարդկության սիրտն է արյունոտվում»: Այնհայտ է, որ թերթը կարողացել է լավագույնս նկարագրել հայերի հոռեզույն վիճակը:

Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի 1903 թվականից կրկին Սան Պաուլոյում հրատարակվող «Ալ Աֆքարը», որը բավական երկար կյանք ունեցավ՝ մինչև 1921թ: «Ալ Աֆքարը» հայտնի է եղել որպես ազատամիտ թերթ, որտեղ տեղ են գտել հայերի ցեղասպանության մասին ցայտուն փաստեր⁵: Թերթի խմբագիրն էր հայտնի մտավորական Սաիդ Աբու Ժամրան: Թերթը մանրամասներ է ներկայացնում հայերի ցեղասպանության մասին, որն ըստ վերլուծությունների, երիտթուրքերի կողմից նախօրոք ծրագրված քաղաքականության արդյունք էր: 1918թ. հրապարակումներում հանվիսյուն ենք երեսունից ավելի հոդվածների, ուր հադդադվել են հայերի ջարդերի մանրամասներ և այդ թեմայով արված վերլուծություններ: «Ալ Աֆքարը» երևան է բերում երիտթուրքերի կողմից կազմակերպված հայերի տեղահանման, կոտորածների և ցեղասպանության մասին հրահանգված և կիրառված որոշումները:

Սաիդ Աբու Ժամրան իր մի շարք հոդվածներում արտահայտվել է թուրքական թուրանիզմի, թուրքացման քաղաքականության, ինչպես նաև երիտթուրքերի՝ ոչ իսլամ տարրերի ոչնչացման ծրագրերի դեմ⁶, որոնք մուսուլմանների մեջ հայերի դեմ թշնամանքի և ռյսի զգացումներ առաջացրեցին: Վկայակոչվում են Հալեպի մահանգում օսմանյան իշխանությունների կող-

միջ հայերի տեղահանման հրահանգները: Թերթի հրապարակումների համաձայն՝ Օսմանյան կայսրության թուրանական ծրագրերը նպատակ ունեին իսլամական ազգերի թուրքացումը և ոչ իսլամ փոքրամասնությունների բնաջնջումը: Հայերի ցեղասպանության մասին խոսում են արաբ ականատեսները, որոնք ստույգ թվեր բերում են մահացածների մասին: Թերթը հայերի ցեղասպանության կազմակերպման մեջ Թուրքիային օգնելու համար մեղադրում է Գերմանիային: Բազմաթիվ են այն հոդվածները, ուր մամուլամասն նկարագրվում է հայերի տառապանքը իրենց երկրից բռնկելուց, սովի միջոցով մահվան դատապարտվելուց հետո:

1219-րդ համարում (25.03.1918) «Հայաստանում թուրքերի վայրագությունները» վերնագրով հոդվածում բաղդադցի մի արաբ ականատես պատմում է: «Թուրքերը Գարահիսարից բռնել են հարյուր հայ ընտանիքներ, որոնց կեսին խեղդել են Եփրատ գետում՝ նավակները շրջելով, ուրիշները Դեր Չոր հասնելուց հետո էլ քայլել են քաղաքից հեռու: Ռասուլ Այնում, որը մարդաշատ է, ջարդեր չկան, սակայն ոչ մի արգելք չկա, որպեսզի կանայք և երեխաները սովից մահանան... Թուրքերը չարչարելու մեջ վարպետացան, նրանք հազարավոր ծառավ հայ տղամարդկանց, կանանց և երեխաներին ցույց էին տալիս Հալեպից եկած ջրի պահեստները և նրանց առաջ ջուրը հոսեցնում էին ավազի վրա»:

«Ալ Աֆքարը» պարզաբանում է, որ սույն հոդվածը հրապարակել է, որպեսզի քաղաքակիրթ աշխարհը իմանա թուրքերի կողմից գործադրված վայրագությունների մասին: Թերթը իր մի այլ հոդվածում (1244-րդ համար՝ 06.07.1918), վերլուծություններ անելով հայկական հարցի մասին, գրում է. «Աշխարհի ժողովուրդների մեջ չկա որևէ մի ժողովուրդ, որը հայերի նման տառապած և տանջված լինի: Թուրքերը թող իմանան, որ ինչ որ արել են, աններելի մեծ մեղք է»:

Հիշատակության է արժանի այն փաստը, որ հայերի դեմ թուրքերի բռնությունները լայն արձագանք են գտել ոչ միայն սիրիական-արաբական, այլև Սիրիայի սփյուռքի արաբական մամուլի էջերում, որը վկայում է արաբների կողմից հայկական խնդիրների նկատմամբ անվերապահ ուշադրության մասին:

Հայերի ցեղասպանության լուրերը արձագանք են գտել նաև 1916թ. Փարիզում լույս տեսած «Ալ Մուստաքբալ» պաշտոնաթերթում, որը հիմնել էր Ֆրանսական կառավարությունը, իսկ խմբագիր Նշանակվել էր Հաքի ալ Ադդընը: «Ալ Մուստաքբալը» քաղաքական ազատ թերթ էր, որի էջերում, բացի Ֆրանսիայի տեղական լուրերից, կարդում ենք նաև Սիրիայի և Լիբանանի, այստեղ հաստատված հայերի մասին: 1916-1919թթ. թերթի համարներում լույս են տեսել ավելի քան յոթանասուն հոդվածներ, որոնք առնչվում են մարդկության պատմության անձայն ոճիին՝ հայոց ցեղասպանությանը⁷: Թերթի 4-րդ համարում (07.05.1916) պարզաբանվում է արաբների և թուրքերի միջև գոյություն ունեցող տարբերությունները հայերի հանդեպ իրենց վե-

րաբերմունքում: «Արաքական պատմության մեջ չեք գտնի որևէ հիշատակություն հայոց երկրում այնպիսի հետևողական և կրկնվող կոտորածների մասին, որը թուրքերն իրենց հետ բերեցին մոնղոլների երկրից և կեղծորեն վերագրում են իսլամին և մուսուլմաններին... Արաքական աշխարհը բոլորքում է հայկական ջարդերի դեմ, պատմության առաջ արդարացնելով իսլամը և մուսուլմաններին»:

Նույն ինքը Հաքի ալ Աղըմը 103-րդ համարում (10.05.1918) «Ընդհանուր ամբիոն» իր հոդվածում, մեջբերելով գերմանացի հյուպատոսի և Նուբար փաշայի խոսքերը, վերլուծում է թուրանական ծրագրի էությունը և վտանգը՝ այս առիթով գրելով. «Հայերից հետո մեր հերթն է գալու: Եթե Սիրիան մնա թուրքական լծի տակ, ուրեմն սիրիացիները մույնպես կենթարկվեն սպանդի, կախաղանի և անավոր չարչարանքի, և մեր երկրում ջարդերը կլինեն ավելի սարսափելի, քան հայերի ջարդերը»:

Որպես հայտնի քաղաքական գործիչ, Հաքի ալ Աղըմը արաբներին զգուշացնում է թուրքական վտանգի մասին և անկախության կոչեր է անում թուրքական լծից ազատագրվելու համար:

Սիրիական մամուլի էջերում առկա է այն տեսակետը, որ թուրքերը բռնությունների առաջին փորձը արել են հայերի վրա: Արաբները զիտակցում էին, որ թուրքերի դեմ պետք է պայքարել զենքով: Հեջազի ազգային ազատագրական պայքարը եկավ ապացուցելու այդ:

Միավաճ չենք լինի, եթե եզրակացնենք, որ սիրիական սփյուռքի մամուլը հայոց ցեղասպանության պատճառներից մեկը համարում էր թուրքերի մոլեռանդությունը, տգիտությունը և կրոնական խտրականությունն պարտադրելը: Համաձայն սիրիական մամուլի, թուրքերը մոնղոլների և Չինգիզ խանի սերնդից են, և հետևողական ու կրկնվող կոտորածների ակունքները հենց այստեղից են գալիս, որն էլ հայոց ցեղասպանությունն իրականացնելու պատճառ դարձավ:

Սիրիական թերթերում տպագրված հոդվածների մեջ ապացուցվում էր, որ իսլամը որևէ առնչություն չունի թուրքերի ռմբերների հետ և առաջ էին քաշում իսլամի անմեղության վարկածը, որի միջոցով ներկայացվում էր հարցի ոչ կրոնական կողմը:

Ալենհայտ է, որ սիրիացի արաբ մտավորականները, թղթակիցները և քաղաքական գործիչները մեծապես աջակցել են հայերին և լուսաբանել հայոց ցեղասպանության հանգրվանային փուլերը՝ սկսած տեղահանություններից, տարագրություններից, կոտորածներից, ընդհուպ մինչև Սիրիայում հայերի հաստատվելը: Այս ամենը անվիճելիորեն փաստում է Օսմանյան կայսրության մեջ հայերի ցեղասպանությունը:

THE ARMENIAN GENOCIDE AND THE SYRIAN ARAB
DIASPORA PRESS

(Summary)

The paper deals with the reflections of the Armenian Genocide in the Syrian Arab Diaspora press. Taking into consideration that the press is an important historical source, it is the first time that the Syrian press is studied and analyzed. The paper is based on 13 of the Syrian Diaspora newspapers published in Brazil, France etc. (1881-1921), which have dealt with the events of the Armenian massacres and genocide. Many of the articles speak about the Ottoman plan of the extermination of the non-Muslim minorities and about the tortured Armenians after they were driven out of their lands. The study of the Syrian press leads to a conclusion that the Armenian genocide had a vast echo not only in the Syrian Arab press but also in the Syrian Arab Diaspora press, which testifies its non-preservative attention toward the Armenian affairs.

The Syrian intellectuals, journalists and politicians supported the Armenians and they elucidated all phases of the Armenian genocide. The author concluded that the Syrian Diaspora press testifies the Armenian genocide in the Ottoman Empire.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ալ Մոաեդի Մունգեր, «Սիրիական մամուլը և նրա այրերը», Դամասկոս, 1997, էջ 93 (արաբերեն):
2. «Ալ Բասիր», 1881թ., քերթի ժողովածու (արաբերեն):
3. Դարրազի Ֆիլիպ, «Արաբական մամուլի պատմությունը», Բեյրութ, 1913, հտ. 2, էջ 271 (արաբերեն):
4. «Ալ Զալսամ ալ Հադիդի», 1914-1918թթ., քերթի ժողովածու (արաբերեն):
5. «Ալ Աֆքար» 1918-1921թթ., քերթի ժողովածու (արաբերեն):
6. Սիրիական արաբական մամուլում Օսմանյան կայսրության մեջ ապրող ազգերը անվանվում են «տարրեր», ըստ այդմ՝ իսլամ և ոչ իսլամ տարրեր:
7. «Ալ Մոատաքքալ», 1916-1919թթ., քերթի ժողովածու (արաբերեն):